

jú. Aj keď morálne normy často zabraňujú vzniku konfliktov, predsa len nie sú schopné ich úplne zamedziť.

V závere našej krátkej informatívnej recenzie musíme konštatovať, že Ossowskej systém morálnych noriem, vytvorený na základe ich funkčnosti v živote spoločnosti, je zaujímavým a pozoruhodným pohľadom na túto problematiku. Musíme priznať, že možno nie každý čitateľ (najmä teo-

retik morálky) bude súhlasiť s takýmto utriedením morálnych noriem, o aký sa pokúsila poľská filozofka. Je to však ojedinelá práca tohto druhu v etickej literatúre a bolo by treba považovať, či preklad tejto knihy by nebol prínosom aj pre naše filozofické a etické myslenie.

Barbora Hlavová

ÚVOD DO RELIGIONISTIKY

D. M. UGRINOVİČ, *Vvedenje v teoretičeskoje religiovedenje* (Úvod do teoretickej religionistiky)¹

Nová kniha známeho sovietskeho filozofa D. M. Ugrinoviča, ktorý sa zameriava na teoreticko-metodologickú problematiku skúmania náboženstva a vedeckého ateizmu, má názov *Úvod do teoretickej religionistiky*. Tento názov už sám osebe vzbudzuje oprávnenú pozornosť. Termín religionistika (veda o náboženstve) nie je totiž v marxistickej literatúre celkom bežný. Stretávame sa s ním všeobecne v poľskej vedeckej literatúre (religioznawstwo), kde okrem dejín religionistiky (prúdy, školy a ich filozofické základy) je podľa našej mienky najhlbšie rozpracovaná aj otázka predmetu a metód marxistickej vedy o náboženstve. V posledných desiatich rokoch — aj v súvislosti s celkovou aktivizáciou vedeckého bádania v tejto oblasti — sa vyslovili v marxistickej literatúre rôzne názory tak na predmet vedeckého ateizmu, ako aj na jeho vzťah k religionistike. Aj autor recenzovanej knihy sa pokúsil zaujať vlastné stanovisko k týmto problémom.

Ako D. M. Ugrinovič vymedzuje predmet religionistiky? Podľa jeho názoru religionistika je dôležitou a neoddeliteľnou súčasťou vedeckého ateizmu, ktorá sa zaoberá vedeckým vysvetlením pôvodu, podstaty a historickej evolúcie náboženstva

V religionistike rozlišuje dve zložky — teoretickú a historickú. „*Teoretická religionistika* zahŕňa filozofické, sociologické a psychologické problémy skúmania náboženstva. Odhaľuje v náboženstve všeobecné, podstatné, nevyhnutné a abstrahuje od jednotlivého, náhodného, historicky konkrétneho. *História náboženstva* skúma dejiny vzniku a evolúciu jednotlivých náboženstiev v celej mnohotvárnosti ich osobitností, v ich chronologickej následnosti” (s. 5—6).

Toto autorovo vymedzenie je pomerne schematické a nezachytáva všetky dôležité aspekty vedeckého skúmania náboženstva. Zdôrazňovaním teoretickej povahy religionistiky — pochopiteľným z hľadiska autora knihy, v ktorej sa sústredil na jej základné metodologické otázky — sa vlastne nedoceňuje faktografická stránka tejto disciplíny. Dôležitosť empirického skúmania náboženských fenoménov si napokon uvedomuje aj sám autor, keď zdôrazňuje, že vedecké skúmanie náboženstva sa môže plodne rozvíjať len vtedy, ak „organicky v sebe spája hĺbku teoretickej analýzy skúmaných problémov so zovšeobecnením a interpretovaním faktického materiálu” (s. 231). Podľa našej mienky religionistika je *teoreticko-empirická* disciplína, ktorá

¹ Izdatel'stvo MysI, Moskva 1973, 239 s.

okrem viacerých pomocných odvetví obsahuje tieto základné zložky: históriu náboženstva, filozofiu, sociológiu a psychológiu náboženstva. Každé z týchto religionistických odvetví má svoje dejiny, rieši svoje špecifické úlohy, používa zodpovedajúce metódy, obsahuje teoretickú aj faktovú zložku (napr. aj filozofická analýza náboženstva sa opiera o zovšeobecňovanie údajov niektorých konkrétnych vied).

V súlade so svojím chápaním predmetu religionistiky a celkovým zámerom práce Ugrinovič rozčlenil svoju knihu na tri kapitoly: 1. *Filozofické problémy skúmania náboženstva*; 2. *Sociologická analýza náboženstva*; 3. *Psychológia a náboženstvo*.

V prvej kapitole autor spresňuje špecifikum marxistickej filozofickej analýzy náboženstva, ktorá jednak podáva všeobecné teoretické vysvetlenie pôvodu a podstaty náboženstva, jednak uskutočňuje gnozeologickú kritiku náboženstva ako falošného, prevráteného vedomia, skúma povahu náboženskej deformácie sveta, odhaľuje jej gnozeologické korene. Bližšie si všima tri základné koncepcie v súčasnej buržoáznej religionistike, vysvetľujúce podstatu a povahu náboženstva: objektívnoidealistickú (teologickú), subjektívnoidealistickú a naturalistickú (biologizujúcu). Hlavnú pozornosť potom venuje gnozeologickej analýze náboženského vedomia a rozboru gnozeologických koreňov náboženstva.

Autor poukazuje na vzťah gnozeologických a sociálnych koreňov náboženstva. Súhlasíme s jeho názorom, že gnozeologické korene náboženstva nemožno chápať analogicky so sociálnymi koreňmi ako zvláštne príčiny, ktoré produkujú náboženské vedomie. Ugrinovič správne zdôrazňuje, že gnozeologické korene náboženstva „sú podmienky, predpoklady, možnosti formovania náboženských predstáv, vznikajúce v procese psychickej činnosti človeka“ (s. 55). Upozorňuje, že termín „korene“ je široký a zahŕňa javy rôzneho druhu. Podľa našej mienky termín „korene“ nemá povahu vedeckého exaktného termínu, ide skôr o metaforu, ktorej mno-

hoznačnosť, mnohovýznamovosť vedie k mnohým nepresnostiam a komplikuje určenie povahy jednotlivých faktorov, ktoré spolupôsobia napr. pri vzniku náboženstva. Treba preto používať termíny, ktoré sú bežné vo vedeckom jazyku, napr. podmienky, príčiny a motívy náboženskej viery.

Ďalej autor vyčleňuje psychologické korene náboženstva, spája ich však iba so zvláštnosťami ľudských emócií. Poukazuje na úlohu strachu a iných, predovšetkým negatívnych emócií, vytvárajúcich vhodnú pôdu pre náboženstvo.

Najrozsiahlejšia druhá kapitola je venovaná sociologickej analýze náboženstva. Za najdôležitejšiu úlohu marxistického skúmania náboženstva pokladá autor vysvetlenie sociálnych príčin jeho existencie a reprodukcie. Ugrinovič vymedzuje okruh problémov, ktorými sa podľa jeho názoru má zaoberať marxistická sociológia náboženstva. Sú to: miesto náboženstva v sociálnom systéme a jeho vnútorná štruktúra, vyjasnenie sociálnych funkcií náboženstva. Najdôležitejším metodologickým princípom marxistického skúmania náboženstva je uplatnenie materialistického chápania dejín pri vysvetľovaní sociálnej podstaty náboženstva. Nevyhnutným komponentom metodológie sociologickej analýzy náboženstva je jeho štruktúrálnofunkcionálna analýza a najmä princíp historizmu. Autor zdôrazňuje, že štruktúrálnofunkcionálny prístup je nevyhnutným elementom každej vedeckej metodológie.

V serióznej konfrontácii s názormi buržoáznych sociológov náboženstva Ugrinovič konkrétne analyzuje miesto náboženstva v spoločnosti, jeho štruktúru a sociálne funkcie. Za hlavnú v celých dejinách náboženstva pokladá iluzórno-kompenzačnú funkciu. Z ďalších funkcií spomína regulujúcu a integrujúcu funkciu, posledná podľa neho je jednou zo zvláštnych sociálnych funkcií náboženstva.

V ďalšej časti kapitoly autor venuje pozornosť sociologickému skúmaniu religiozity. Rozlišuje povahu náboženského vedomia (obsah náboženskej viery, inten-

zita náboženskej viery, stupeň informovanosti o náboženských otázkach) a povahu náboženského správania (účasť na obradoch alebo kultové správanie, mimokultová náboženská činnosť), ktoré sú všeobecnými kritériami religiozity. Za závažný ukazovateľ religiozity podľa jeho názoru treba pokladať úroveň náboženskej motivácie správania človeka. Stupeň náboženskej motivácie správania treba brať ako základ pri určovaní úrovni a zostavovaní škál religiozity.

Opierajúc sa o konkrétne sociologické výskumy, autor analyzuje problém náboženských skupín a organizácií, charakterizuje ich konkrétnu povahu a ich funkcie v kapitalistických a socialistických krajinách. Špecifikum náboženskej skupiny spočíva podľa neho v tom, že „vzniká na základe spoločného vykonávania obradov, t. j. symbolických činností, v ktorých sa stelesňujú isté náboženské predstavy“ (s. 119–120). Autor tu, ako sa zdá, preferuje behaviorálne hľadisko a aj v inom smere je toto jeho vymedzenie náboženskej skupiny neúplné. Na pôde náboženstva sa vytvárajú skupiny rozličného typu, ktoré sa odlišujú najmä povahou vnútorných väzieb a stupňom vzájomnej závislosti svojich členov. Škoda, že sa autor na základe dnes už obsírnej sociologickej a sociálno-psychologickej literatúry, venovanej týmto otázkam, nepokúsil o špecifikovanejšiu typológiu náboženských skupín. Najskôr by, pravda, musel precíznejšie vymedziť pojmy náboženská skupina a náboženská organizácia, ako aj vôbec bližšie vysvetliť pojmy skupina a organizácia.

Jedným zo základných, dnes veľmi aktuálnych problémov sociologického skúmania náboženstva je problém *sekularizácie*. Ugrinovič mu vo svojej knihe venuje veľkú pozornosť, osobitne rozoberá priebeh procesu sekularizácie v kapitalistických a socialistických krajinách, charakterizuje niektoré konkrétne formy, v ktorých sa tento proces prejavuje. Svoje závery a hodnotenia opiera o konkrétny empirický materiál. Pod sekularizáciou chápe oslobodzovanie sa

spoločnosti a individua od náboženstva, jeho vytlačenie z rôznych sfér spoločenského života. Aby sme sa vyhli zbytočnému nedorozumeniu, treba na margo pojmu sekularizácia ešte poznamenať, že napr. v polskej literatúre sa rozlišujú pojmy sekularizácia a laicizácia. Sekularizácia sa tu chápe ako zosvetštenie, približovanie sa náboženstva k realite súčasného sveta, kým laicizácia je všeobecnejší termín, označujúci emancipáciu od vplyvu náboženstva a náboženských organizácií tak v individuálnom, ako aj v spoločenskom živote.

Všeobecne možno povedať, že D. M. Ugrinovič v tejto kapitole zhrnul hlavné poznatky a výsledky bádania v oblasti sociológie náboženstva, dosiahnuté v socialistických krajinách za posledných 10–15 rokov. Treba vyzdvihnúť aj autorov diferencovaný prístup k bohatej nemarxistickej literatúre, ktorá obsahuje určité podnety a rozsiahly empirický materiál.

Psychologickým problémom náboženstva autor venuje poslednú, najkratšiu kapitolu knihy. V podstate ide v nej o stručné vymedzenie základných problémov a metód psychologického skúmania náboženstva. Medzi základné problémy psychológie náboženstva zaraďuje D. M. Ugrinovič predovšetkým tieto problémy: metodológiu marxistického psychologického skúmania náboženstva, problém psychologických koreňov náboženstva, problém štruktúry náboženskej psychiky, konkrétne výskumy náboženského vedomia, sociálnopsychologickú analýzu náboženských skupín, skúmanie zvláštností náboženskej osobnosti, problém psychologickej typológie náboženských skupín, skúmanie zvláštností náboženskej osobnosti, problém psychologickej typológie náboženských osobností. Za hlavné metódy psychologického skúmania náboženského fenoménu pokladá zhromažďovanie prvotných informácií, štúdium osobných dokumentov, metódu pozorovania a experimentálnu metódu. Okruh problémov ktorými sa zaoberá psychológia náboženstva, je, pravda, širší, používajú sa aj

ďalšie, detailnejšie výskumné metódy.

V tejto kapitole venoval autor osobitnú pozornosť analýze otázky náboženských citov. Pokladáme za potrebné poznamenať, že termíny emócie a city používa ako rovnoznačné. Tieto pojmy sa však v sovietskej psychologickej literatúre už dlhší čas jasne rozlišujú. Termínom emócia sa správne označujú emocionálne reakcie, ktoré sú v rovnakej miere vlastné tak človeku, ako aj zvieratám. City sú vyššie, čisto ľudské, zložitú emociálne stavy (hovorí sa napr. o mravných, estetických, intelektuálnych aj náboženských citoch), ktoré majú výhradne spoločenskú povahu. City a emócie sa líšia nielen formou svojho prejavu, zložitou svojou štruktúrou, ale aj obsahom. Emócie hrajú podriadenú úlohu, úlohu elementu štruktúry zložitejšieho psychického aktu, citov. Rozlišovanie citov a emócií má podľa nášho názoru zásadný metodologický význam pri vymedzení úlohy náboženských citov, ako aj pri vymedzení predmetu psychológie náboženstva vôbec. Nijaká jednoduchá (primordiálna) náboženská emócia, ani pozitívna, ani negatívna, podľa nášho názoru nejestvuje. Avšak, podobne ako existujú vyšie (spoločenské) estetické, mravné alebo intelektuálne city, sú aj city náboženské. Podrobnejšie sme o tejto otázke hovorili napr. v štúdiu *O prirode religioznogo čuvstva* (Zborník FF UK Philosophica, roč. VIII—IX, Bratislava 1969, s. 415—432).

Vráťme sa však k autorovmu chápaniu náboženských citov. Charakterizuje ich ako pozitívne aj negatívne emócie. O tejto otázke napr. píše: „Špecifikum náboženských emócií nespočíva v ich psychologickom obsahu, ktorý môže byť rozličný, ale v objekte, na ktorý sú zamerané. Objektom náboženských emócií sú vždy obrazy, predstavy a idey nadprirodzeného“ (s. 200).

Emócie nadobúdajú špecificky náboženský charakter len v jednote s náboženskými predstavami, ktoré si individuum osvojuje v procese svojej interakcie so sociálnym prostredím. Opierajúc sa o toto vymedzenie náboženských citov, Ugrinovič rozoberá potom zvláštnosti ich dynamiky v náboženskej „občine“.

Zaujímavá je autorova sociálnopsychologická charakteristika veriacich, ktorej dôležitým prvkom je štúdium ich sociálnych postojov. Sociálne postoje osobnosti znamenajú jej dispozíciu k určitému hodnoteniu príslušných sociálnych javov a jej pripravenosť konať, vyplývajúcu z tohto hodnotenia. Autor konkrétne rozoberá niektoré pozitívne a negatívne postoje dnešných veriacich. Venuje taktiež pozornosť v našej literatúre nerozpracovanej otázke náboženskej konverzie.

V poslednej časti tejto kapitoly sa rozoberá psychologické pôsobenie náboženského kultu, ktorého úlohou je ustavične obnovovať, posilňovať a upevňovať náboženské predstavy, nálady a city. Náboženský kult má aj istý regulujúci vplyv na sociálne správanie veriacich.

Záverom treba vyzdvihnúť, že D. M. Ugrinovič vo svojej práci využíva a kriticky analyzuje rozsiahlu marxistickú aj nemarxistickú religionistickú literatúru, úspešne využíva výsledky niektorých konkrétnych sociologických výskumov religiozity, uskutočnených v socialistických aj v kapitalistických krajinách. Cenná je uvedená bibliografia. Celkove jeho knihu možno hodnotiť ako podnetný úvod do marxistickej religionistiky, ako istý impulz, ktorý by mal podnietiť marxistických teoretikov k rozpracúvaniu viacerých nastolených (zatiaľ otvorených) problémov v tejto oblasti.

Raisa Kopsová